

Following the lines of Ivan Kotlyarevsky's letters

За рядками листів Івана Котляревського

Halyna Mazokha

Doctor of philological sciences,
Professor,

Галина Мазоха

доктор філологічних наук,
професор

E-mail: perejaslav-rada6@ukr.net

orcid: 0000-0002-6803-3306

*Pereiaslav-Khmelnitsky
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University*

30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav-Khmelnitsky,
Kyiv Reg., Ukraine, 08401

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401*

Original manuscript received: May 04, 2019

Revised manuscript accepted: May 17, 2019

ABSTRACT

The epistolary legacy of the first classic of the new Ukrainian literature by I. Kotlyarevsky is a poorly researched page in domestic literary studies. Therefore, the latter is of great scientific interest, not only as a material for the study of the writer's biography, but also as a completely original factor, which reflects all the versatility of his spiritual life, individual features of his thinking, style, certain artistic, cultural and social tendencies to which he was involved. It is a kind of reflection of the soul of the writer in which his day was embodied, it is also his certain biography, presented simultaneously in several variants - real and dreamy. It is also a multi-story, multifaceted work with forever lost individual pages, but because of that it is even more interesting and unique.

The complexity of the study of the epistolary in general and I. Kotlyarevsky's letters in particular is due to the specific nature of the latter: both documentary and subjective, which led to the appreciation of the correspondence of the artist by scholars as secondary material. Thus, the direct content of I. Kotlyarevsky's letters, the figurative forms of the narrative in them, determine the particular relation of subjective and objective, partial and general, all of which, therefore, clearly problematize the important and specific direction of further scientific studies of the writer's epistol.

Key words: *literary process, letter, epistol, epistolary, correspondence, addressee, letter dialogues.*

Вступ

Епістолярна спадщина першого класика нової української літератури І. Котляревського – малодосліджена сторінка у вітчизняному літературознавстві. Відтак остання становить неабиякий науковий інтерес не лише як матеріал для вивчення біографії письменника, а й як цілком оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність його духовного життя, індивідуальні особливості його мислення, стиль, ті чи інші художні, культурні та суспільні тенденції, до яких він був причетний. Це своєрідне відображення душі письменника, в якій утілилася його доба, це також його певний життєпис, поданий одночасно ніби у декількох варіантах – реальних і омріяних. Це також багатосюжетний, різноплановий твір із назавжди втраченими окремими сторінками, але власне через це ще цікавіший і неповторніший.

Складність дослідження епістолярію загалом і листів І. Котляревського зокрема зумовлюється специфічним характером останнього: одночасно документального й суб'єктивного, що призвело до розцінювання кореспонденцій митця науковцями, як другорядного матеріалу. Відтак безпосередній зміст листів І. Котляревського, образні форми оповіді в них визначають особливе співвідношення суб'єктивного і об'єктивного, часткового і загального, а все це, відповідно, виразно проблематизує важливий і специфічний напрямок подальших наукових досліджень епістол письменника.

Слід звернути увагу й на те, що листування І. Котляревського було досить інтенсивним. На цьому наголошує, зокрібно, О.В. Терещенко, адже саме він розпочав пошукову роботу по віднайденню рукописів та кореспонденцій письменника, а також їх вивчення та зберігання. Власне він акцентує на тому, що «І. Котляревський проводив велике листування з багатьма особами: з Свиньїним, Бантишу-Каменським, кн. Шаховським, Ростовським і Рєпіним, які його дуже шанували і любили» (Терещенко, 1961: 169). Серед дописувачів письменника також: М.І. Гнедич, М.П. Погодін, О.О. Измайлов, В.І. Срезневський, М.О. Мельгунов та ін.

Фахово виражене, наукове опрацювання приватних кореспонденцій письменника демонструють праці С. Стебліна-Камінського, першого біографа І. Котляревського. Дослідник звернув увагу на захоплення майстром слова українською народною говіркою, бажанням записувати народні пісні, побут, звичаї, обряди, повір'я та перекази українців, готуючи себе цим самим до майбутньої письменницької праці. Перу дослідника належать, хоч і короткі, проте дуже важливі коментарі до листів письменника (Стеблін-Камінський, 1969: 109).

Новим кроком на шляху до вивчення епістолярію І. Котляревського стала праця В. Горленка «Із паперів Котляревського», в якій він відзначає, що листи митця «малюють ту цікаву епоху й ілюструють житейські та літературні стосунки поета» (Горленко, 1883: 148).

Із цим твердженням дослідника можна погодитись, адже кореспонденції майстрів слова здатні уміщувати в собі величезний історичний, фактичний і реальний матеріал. «Людина та її епоха, найближче оточення, побутовий аспект творчості, професійні зв'язки, неминучі суперечки, симпатії та антипатії, усе це постає перед очима вдумливого читача» (Мушина, 1982: 42). Заслугує також на повагу введення В. Горленком у науковий обіг цілої добірки листів І. Котляревського, які дослідник супроводжує науковими коментарями. Але слушним видається зауваження П. Ротача, який одним із перших в історії вітчизняної літератури видав найповнішу збірку листів до митця від письменників, істориків, адміністративних і церковних діячів та родичів. Він стверджує, що «В. Горленко провів тоді не досить пильну текстологічну роботу над листами, унаслідок чого в його публікації виявилися пропуски, неточності і навіть помилки» (Ротач, 1994: 5). У цьому, на жаль, проявляється профіль ще багатьох і на сьогоднішній день наукових праць, спрямованих лише на те, аби дістати від даного першоджерела лише конкретну інформацію. Досить часто об'єктом для аналізу відбираються окремі кореспонденції, що розглядаються тільки під кутом зору їх словесного тексту. Така методика, яка не враховує специфіки та способу побутування листів, неприйнятна для вивчення письменницького епістолярного масиву.

Заслугує на увагу також видання окремих листів І. Котляревського, здійснене істориком І. Павловським (Павловський, 1910: 49). Означені кореспонденції мають непересічне значення, особливо, коли, йдеться про біографічні відомості автора «Енеїди». До публікації та коректування листів письменника звертався також і А. Залашко (Залашко, 1959: 41).

Як спробу культурологічної розвідки про епістолярну спадщину І. Котляревського можна вважати працю П. Ротача «Епістолярія першого класика» (Ротач, 1994: 59), в якій дослідник не лише здійснює огляд попередніх досліджень приватних кореспонденцій письменника, але фахово й розкуто мовить про специфіку останніх. Зокрема він звертає увагу на стиль листів, слушно зосереджуючи увагу на їхньому значенні в процесі вивчення поетичної та драматургічної спадщини митця. Листи І. Котляревського, на переконання П. Ротача, стануть також «цінним джерелом і для вивчення суспільних настроїв письменника, його релігійних поглядів тощо» (Ротач, 1994: 67).

Отже, враховуючи всі попередні студії над епістолярною спадщиною І. Котляревського, маємо змогу виокремити певні аспекти, які вимагають окремого дискретного дослідження, а саме: насиченість листів митця документальними матеріалами особистого характеру; вивчення кореспонденцій І. Котляревського як частини літературної спадщини письменника; роль і місця листовних діалогів майстра слова в літературному процесі його доби тощо.

Мета наукової студії полягає у з'ясуванні особливостей приватних кореспонденцій І. Котляревського як сегмента цілісного літературного процесу другої половини XVIII і першої половини XIX століття.

Матеріал і методи досліджень

Методи дослідження: *біографічний аналіз* (узагальнення життєвого і творчого шляху письменника), *рецептивної естетики* (дослідження особливостей епістолярію письменника).

Результати та їх обговорення

Життя і творчість І. Котляревського припадає на другу половину XVIII і першу половину XIX ст. У цей період приватний лист сприймається як особливий вид літератури, що істотно відрізняється від трактатів, проповідей та інших жанрів. Адже основне призначення епістоли на той час – проінформувати про якусь певну подію, або висловити свої почуття адресату, чи поєднувати те й інше. Коло питань, які порушуються в кореспонденції, може бути широким і вузьким, дуже важливим і менш значним, адже залежить від багатьох факторів: літературного таланту адресанта, його суспільного становища, а також адресата. Усе це, вочевидь, дало підстави В. Кузьменку стверджувати, що «листи, зокрема початку XIX століття, становлять собою цікавий матеріал для проникнення в психологію творчості митця» (Кузьменко, 1999: 89). Отже, у процесі наукового коментування приватних кореспонденцій слід обов'язково враховувати час, коли вони були написані.

В. Сметанін схильний розглядати епістолярний жанр виключно як історичне джерело інформації. У дефініції епістоли вчений акцентує на тому, що «лист – це письмове повідомлення автора адресату, побудоване за правилами епістолярної традиції або практики певного часу» (Сметанін, 1971: 212). З метою аргументації, дослідник послуговується твердженням С. Нікітіна, на думку якого «існують історичні періоди і коло питань, для яких листування слугує одним із основних джерел» (Нікітін, 1940: 40). Водночас С. Степанов враховує думку Є. Прохорова, за спостереженнями якого виявлено не поодинокі випадки, «коли листування виявляється одним із основних джерел свідчень про ті, чи інші події та людей» (Прохоров, 1966: 42). Ми у своєму дослідженні будемо керуватися працями В. Сметаніна, В. Кузьменка та М. Коцюбинської.

Приватні кореспонденції І. Котляревського, що дійшли до нас, репрезентують собою синкретичне жанрове утворення – приватно-діловий лист. Дослідники епістолярію виокремлюють означений жанр як межове явище між власне документом і текстом приватного листа, відзначаючи його специфічні жанрові ознаки, серед яких: особливий спосіб передачі думки, відображення певної виробничої ситуації, єдність теми, особлива композиційна побудова, документальність і об'єктивність викладу, використання мовного етикету (Ткачівський, 1993: 312). Через

те характерним для такого виду листів є не досягнення своєрідного виразного колориту, а точність, ясність, простота й економність викладу матеріалу (Зоріна, 1970: 39). У поліфонічно-жанровій структурі означених епістол також органічно поєднано певні риси офіційного, ділового та приватного листування, що в свою чергу породило їх систематичну двоадресатність: означені листи викликають зацікавленість як у конкретного адресата, так і в групи читачів, об'єднаних певними уподобаннями.

Ураховуючи вищенаведені жанрові особливості приватно-ділових листів, ми дійшли висновку, що кореспонденції І. Котляревського будуються за певним трафаретом: у них обов'язково наявні стандартизовані звернення, стиль відзначається чіткістю і лаконічністю викладу матеріалу, у них відсутня мовна образність. Для них також характерні повнота і своєчасність інформації, спостерігається точність і лаконізм у формулюванні, адже головне завдання, яке стоїть перед письменником – максимально точно і чітко висловити власну думку та позицію. Через те поза межами листів І. Котляревського майже завжди залишаються форми, що характеризуються емоційно-експресивною забарвленістю, бо лист, на його думку, має бути переконливим і доказовим. Про це свідчать листи до Я.І. Лобанова-Ростовського, М.Г. Репніна, Ф.М. Глінки, М.І. Гнєдича, Т.В. Височина, І.І. Манжоса та інших.

Візьмемо для прикладу кореспонденції І. Котляревського до генерал-губернатора Я.І. Лобанова-Ростовського. Усі вони були написані у непростий період боротьби з навалом Наполеона. У цей час І. Котляревський, не влаштувавшись у Петербурзі на службу 1808 року після виходу у відставку, повертається до Полтави, де дістає посаду наглядача в Будинку для виховання дітей бідних дворян. На переконання Є. Шабліовського митець у процесі своєї діяльності «виявив педагогічний хист» (Шабліовський, 1980:6).

Як капітан у відставці, учасник російсько-турецької війни (воював під Бендерами та Ізмаїлом), письменник аж ніяк не міг залишитись осторонь від того, що відбувалося довкола. Тому він бере посильну участь у формуванні козацького полку на Полтавщині. Загальне патріотичне піднесення захопило і його. Цій справі І. Котляревський віддає багато сил і енергії. Йому відродно, що ті, хто вступають до полку, ідуть туди з радістю та задоволенням, без найменшого страху. І. Котляревський особисто піклується про їхній одяг, взуття, обладунки. І це все він дуже детально описує в листах до Я.І. Лобанова-Ростовського, які витримані у пошанному зверненні до дописувача. Відчувається, що жодна деталь не залишається митцем не поміченою.

Водночас І. Котляревський з жалем зазначає, що сам він не може покинути Полтаву і вступити до козацького полку. Це він мотивує своєю бідністю і старістю матері, «которую поддерживать есть мой долг»

(Котляревський, 1953: 79). Але митець не відмовляється від запропонованої йому роботи. Зокрема письменник пише, що «если должность моя надзирателя (при школе приказа общественного презрения) заслуживает перед Вашим сиятельством какое одобрение, то оставление меня при оной будет знаком Ваших ко мне милостей; моя награда есть та, что я служу под начальством Вашего сиятельства и всегда в глазах Ваших» (Котляревський, 1953: 79-80).

В іншому листі до цього адресата, І. Котляревський з обуренням, але цілком справедливо відзначає, що через погано організовану роботу земської влади, йому не вдається вчасно сформувати полк козаків. Звертає дописувач увагу свого адресата й на наступну проблему: люди, які вже прибули до Полтаві, дуже погано вдягнені, без теплих речей. «С такими несправностями и недостатками, перебор и пересмотр всех вещей порознь делает великие затруднения; комиссар земского Кременчугского повета не обратил никакого внимания – не говоря на вооружение Козаков, но и на одежду и лошадиную збрую; многие явились без положенных рубах, сапогов, серых шаровар, в старых изношенных кафтанах, без платков для шеи, седла без потников, арчаки ломанные...» (Котляревський, 1953: 80). Як активний учасник бойових дій у минулому І. Котляревський розумів, наскільки важливим для козаків є одяг, обладунки, бо тоді вся їхня увага буде зосереджена на військових діях, а не на пошуках їжі та одягу.

Стурбованість І. Котляревського відчувається в кожній фразі, адже він усвідомлює свою непросту місію у цьому процесі. Розмірковуючи над тим, що відбувається і шукаючи вихід із становища, що склалося, письменник бере ініціативу в свої руки і пише, що він: «решился от хорольского земского суда заседателя Щочки потребовать к себе всех в ближайших местах живущих отставных из военной службы, по прибытии коих, в числе семи человек, употребил их на временную услугу, и поруча в команды им Козаков, отправили по ближайшим деревням, в четыре волости» (Котляревський, 1953: 81).

І. Котляревському вдалося таки сформувати п'ятий козацький полк, про що він з гордістю повідомляє у листі до Я.І. Лобанова-Ростовського, датованого 27 серпня 2018 р. «Люди в полку очень хороши, лошади лучше посредственных, об амунии хлопочу с отдатчиками, чтобы была в исправности, равно уравниваю шапки, полукафтаны и пики. Недоимки в людях и лошадях скоро не будет никакой» (Котляревський, 1953:81). Слід також відзначити, що така патріотична позиція І. Котляревського знайшла свій відбиток і в його літературній творчості. Саме в двох останніх частинах «Енеїди», пройнятих патріотичними настроями, створені яскраві образи воїнів-патріотів Низа та Евріола. Але в той же час письменник не забуває про свою щоденну працю. Читаємо в одному з листів, «сверх того, что я имею никакого приготовления ни на службе, ни к подходу, воспитанники остаются до сего времени без

зимного плаття... Сжальтесь над сими сиротами, Ваше сиятельство и удостойте их и меня взаимного Вашего внимания и благословения» (Котляревський 1953: 82). У листі іде мова про дітей бідних дворян, які були вихованцями Будинку для виховання, а І. Котляревський пропрацював там на посаді завідувача.

Як бачимо, письменника хвилює все: неправомірні дії чиновників, бажання добросовісно виконати покладену на нього почесну місію, але при цьому не забувати й про своїх вихованців. Від цього залежав і тон його кореспонденції і особливості викладу в них матеріалу. В одному листі він може бути дуже люб'язним, але ведучи мову про певні труднощі й негаразди, висловлює своє непримеренне ставлення до них, а пишучи про своїх вихованців, він стає дуже турботливим. Таким І. Котляревського був і в житті: насамперед вимогливий до себе, уважний до інших, турботливий. У листах до Я.І. Лобанова-Ростовського можемо спостерігати, що уже зачин кореспонденції, тобто початкове звернення письменника до свого дописувача, налаштовує на певну стилістичну тональність спілкування, окреслює його «радіус дії». Перед нами звертання – номінації, які вказують не лише на соціальний статус адресата, його професію, а й налаштовують І. Котляревського на певний тон та спосіб викладу матеріалу в листі. Автор не відходить від загальноприйнятих епістолярних формул, уже початкові слова кореспонденцій несуть потужне емоційне навантаження, використовуються для вираження певного спектра почуттів та емоцій І. Котляревського (хвилювання, обурення і т. ін.), задаючи тон епістолярному мовленню. Викладаючи проблеми, які його хвилюють, митець намагається бути переконливим. І, не дивлячись на приватно-офіційний характер листів, голос письменника «звучить» у них схвилювано, напружено, з усім спектром того настрою, в якому перебував автор у час написання листа. Адресант, ніби наперед передбачаючи реакцію свого реципієнта, дуже ретельно добирає слова, не уникаючи епітетів, порівнянь, з метою переконати свого адресата в усій складності ситуації, що склалася. І у цьому – увесь І. Котляревський – людина, він не міг залишатися байдужим до всього, що його оточувало. А це властиво тільки людям високого громадянського штибу.

Про це, окрім повсякденної праці на літературній ниві й у повсякденному житті, засвідчує ще й хвилювання митця про майбутню долю його вихованців. Останні, завершивши курс студіювання навчальних предметів у Полтавському будинку виховання дітей бідних дворян, опинялися перед вибором свого подальшого життєвого шляху. Окремі з них навчалися охоче, проявляючи неабиякі природні здібності, але були серед них й такі учні, яким навчання давалося нелегко і тому треба було вирішувати їхню подальшу долю. Варто також сказати, що всі вихованці, незалежно від їхніх успіхів у навчанні дуже любили і поважали І.Котляревського за його доброту й повагу, за опікування їхнім

побутом і майбутнім. Тому не випадково М.М. Новиков у листі до секретаря «вільного товариства аматорів російської словесності А.О. Нікітіна писав: «чиновник цей у колі вихованців є шанованим і строгим батьком» (Новиков, 1969: 93).

І. Котляревський намагався всебічно виховувати своїх учнів, тому дуже уважно стежив за їхніми уподобаннями, схильностями. Наприклад, у листі до А.А. Трощинського, письменник веде мову про випускника гімназії, який уже завершує курс навчання, О.Піроцького. Письменник уже завчасно хоче вирішити майбутню долю талановитого юнака, який добився «успехов хороших и подаёт надежду лучшим» (Котляревський, 1953: 83). Митець вважає за потрібне відзначити, що О. Піроцький «по способностям своим, дарованию, природному уму и расторопности, достоин, чтобы усовершенствовать его науки. Но не меньше того, по пылкости своей, самонадеянности и мечтательности требует за собою доброго присмотра» (Котляревський, 1953: 84). Усе це засвідчує, що І. Котляревський добре усвідомлює, який комплекс завдань стоїть перед ним, як педагогом, а відтак й перед гімназистами. Тому лист уміщує, складену письменником схему-характеристику кожного вихованця з докладним описам їхніх успіхів у навчанні, а також характеристикою психологічних особливостей дітей, їхні риси, поведінку тощо.

Кожне слово, кожна фраза в листі І. Котляревського добре продумана і виважена. І це не випадково, адже письменник свідомий того, що від цього залежить доля його вихованців. Кореспонденція передає внутрішній стан адресата, в момент написання ним листа, тут відсутні розлогі описи, оповіді, роздуми. Проте уся кореспонденція витримана в шанобливій формі, тож і манера викладу засвідчують глибоку пошану до адресата. Про це свідчать і формула звертання у прескрипті та клаузула епістоли. Із листа виразно проглядає авторська особистість: безкорислива турбота про долю вихованців, прагнення їм допомогти віднайти себе у житті.

Митець щиро вірить у те, що його думки будуть враховані: хтось із його вихованців продовжить навчання, а хтось буде працювати. Наприклад, пишучи про В. фон Шліхтіна, І.Котляревський відзначає, що даного гімназиста «по его возрасту полезнее было бы определить на службу, нежели оставлять продолжать науки. – На przekonання письменника, – он здесь только растет и теряет время, а к наукам он не прилепляется, да, кажется и науки к нему не льнут» (Котляревський, 1953: 84). Висловлюючи свої спостереження, І.Котляревський намагається бути максимально об'єктивним.

Як відомо, найповажнішим і найоб'єктивнішим можна вважати аналіз листів лише за умови наявності кореспонденцій обох дописувачів. Тобто, мова йде про «цілісні тексти» (Є.Наумов) з постійними респондентами. Це пояснюється, насамперед, тим, що в силу регулярності, у листуванні учасники епістолярних діалогів були добре

обізнані з обоюсторонніми справами, потребами, настроями. Через те адресат одразу ж вводився *in medias res*, у подробиці, що, як і перипетії життя адресанта, говорять про нього значно більше, ніж будь-яка декларативна заява останнього. Вони, на наш погляд, подібні за своєю безпосередністю, наочною переконливістю до деталей в художньому творі. Однак у віднайдених архівах І.Котляревського відсутні відповіді на означені листи, тому ми не можемо вести мову і про те, як був сприйнятий лист А.А. Трощинським, а також, чи було ним враховано про позиції письменника.

Окрім своєї освітньої діяльності І. Котляревський багато сил і енергії віддає культурному розвитку Полтави, особливо його хвилює справа організації місцевого театру. Він дуже любив театр і сам брав участь у аматорських виставах. У 1818 р. князем М. Рєпніним у Полтаві був заснований театр, до якого з Харкова було запрошено трупу І. Штейна, у складі якої грав і молодий актор – кріпак М. Щепкін. Оскільки І. Штейн залишився працювати у Харкові, директором театру М. Рєпнін призначив І. Котляревського, який не тільки виконував обов'язки адміністратора, але й художнього керівника. Тому, як зазначають біографи письменника «З 1818 по 1821 р. Котляревський і Щепкін були дуже близько зв'язані» (Дурылін, 1951: 79).

І. Котляревський всіляко сприяє визволенню М. Щепкіна з кріпацтва. У листі до М. Рєпніна датованого 15 жовтня 1818 року про це йдеться наступним чином: «Письмо Вашего сиятельства, которым угодно было меня удостоить, и условия господина Анненкова о выкупе Щепкина я сему последнему показывал; он принял таковое Вашего сиятельства благодарение со слезами признательности и вечной благодарности» (Котляревський 1953: 82).

За участю М. Щепкіна були поставлені п'єси «Наталка Полтавка» та «Москаль чарівник», які драматург спеціально написав для Полтавського театру. Відомий у майбутньому актор відзначає роль письменника не лише як гуманного адміністратора, але й як художнього керівника: «Он много помогал там, где дело касалось сценических представлений» (Дурылін 1951: 80). І далі «Как скоро надобно было переделать или изменить какое-нибудь место в пьесе; он тот час придумывал новые разговоры или выражения, которые вполне заполняли те неудачные места, особенно в стихах : он очень хорошо владел версерсификацией» (Дурылін 1951: 81).

Водночас С. Дурилін справедливо відзначає, що в обдаруванні М. Щепкіна та І. Котляревського можна спостерігти чимало спільного, творчо спорідненого, а саме: «Путь творческого отображения действительности у отца русского сценического реализма и у зачинателя украинской драматургии был один: оба они в своем творчестве пытались живыми впечатлениями действительности и опирались на опыт народного искусства» (Дурылін, 1951: 93). Обом їм також було

притаманне глибоке відчуття реальності, спостережливість, сатиричне ставлення до панства та м'який гумор.

Літературні критики того часу й М. Щепкін цілком справедливо відзначали письменницький хист і працездатність І. Котляревського. Його було обрано членом Харківського «товариства красної словесності» і в листі до Ф. Глінки він про це пише з вдячністю: «За особую честь поставляя себе избрание меня в почетные члены высочайше утвержденного Вольного общества любителей российской словесности, признательнейшую благодарность мою приношу всему достопочтенному обществу» (Котляревський, 1953: 83). І далі «Желая быть полезным обществу сколько силы мои позволяют, жертвую в пользу оного 40 экземпляров малороссийской «Энеиды», которую вслед за ним доставлю; Вас же, милостивый государь, покорнейше прошу быть ходатаем у общества, не отвергнуть малого моего приношения» (Котляревський, 1953: 83). Згодом за рекомендацією М. Гнедича, у 1821 р. І. Котляревський обирається почесним членом петербурзького «вільного товариства російської словесності».

Листи І. Котляревського вміщують факти, що мали місце не лише в його різноаспектній діяльності, а й порушують проблеми, що пов'язані з написанням його творів, і їхньою постановкою на сцені тощо. В одному з листів до І. Манджоса, полтавського поліцмейстера, І. Котляревський торкнувся проблеми порушення його прав, як автора художнього твору. Йдеться, зокрема, про його п'єсу, «Наталка Полтавка», яку, як відзначає драматург, «содержатель странствующей труппы, иностранец Иван Штейн, разъезжая по ярмаркам, бывавшим в разных городах губернии, с подвижною своею труппою, играет на театрах сочиненную мною в 1819-м году малороссийскую оперу в двух действиях под названием «Полтавка» без моего согласия и позволения» (Котляревський, 1953:84). Драматург, констатуючи факт, пише, що йому невідомо, як останній міг отримати п'єсу, адже «Каждый сочинитель или переводчик книги имеет исключительное право пользоваться во всю свою жизнь изданием или продажей оной по своему усмотрению, как имуществом благоприобретенным» (Котляревський, 1953:85). Як людина високо освічена, митець не міг змиритися з таким ганебним вчинком І. Штейна, бо відзначався непримиримим ставленням до несправедливості.

Лист не відзначається особливою емоційністю у висловленні почуттів. Але викладаючи своє прохання, І. Котляревський вміє бути не лише люб'язним, але й переконливим, уміє відстоювати власну позицію. Внутрішній світ письменника, його настроїв і відчуття майже приховані від адресанта. А вільна композиція листа відкривала нові можливості для І. Котляревського в опануванні епістолярним мистецтвом.

Окрім літературної, театральної та педагогічної діяльності, І. Котляревський відзначився ще й як збирач творів усної народної творчості, укладач словника української мови тощо. Зокрема, в листі до

Д. Бантиша-Каменського, управителя канцелярії Київського військового губернатора, автора чотиритомної праці «Історія Малої Росії», датованого листопадом-груднем 1829 р., український драматург дуже детально аналізує, як різняться вимова одних і тих же слів у різних містах і губерніях, як по-різному звучать одні й ті ж народні пісні, яким приписується при цьому ще й різне авторство. Особливе зацікавлення викликає опис весільного обряду. Наприклад: «молодая смотрит в дивень в день свадьбы во время обеда, ибо молодые за обедом ничего не едят, и ложки их бывают связанными красною лентою» (Котляревський, 1953:90). Або: «В Полтавской губернии брат молодой не расплетает косу, а ставши в углу у дверей с кием(род булавы), из соломы сделанным, грозит убить молодого за то, что сей берет к себе сестру его, и показывает вид мстителя, пока молодой не умиловит его несколькими шагами или пятаками. Это действие называется: брат продает сестру. Сие бывает перед сборами к отъезду в дом молодого» (Котляревський, 1953:90)

Такий розлогий аналіз побудування різних звичаїв та обрядів І. Котляревський подає в листах не випадково. Власне цим він намагається допомогти своєму дописувачеві у роботі над історією України. А знання І. Котляревським, відзначає С. Стеблін-Камінський «истории Малоросии и вообще во всем, касающемся народного быта Украины, были весьма обширны; многие из писателей русских, при составлении относящихся к Малоросии сочинений, вели с Котляревским переписку и получали от него полные и верные объяснения на свои вопросы. Генерал Бантыш-Каменский указал на это в своей истории Малой России» (Стеблін-Камінський, 1969: 110). Власне такий живий зв'язок українського митця з народною творчістю пояснюється намаганням останнього увиразнити вітчизняну літературу, віднайти шляхи творення українського національного мистецтва. На його переконання, живе народне слово мало бути піднесене до найвищого рівня, як це спостерігалось в розвинених європейських культурах. Художні твори І. Котляревського виразно продемонстрували прагнення митця до вирішення означеної проблеми. Власне тому творчість митця і відкриває нову сторінку в історії розвитку української літератури. Йому справді вдалося явити світові красу, гнучкість, барвистість і мелодійність українського слова (П. Хропко).

У листах І. Котляревського також розкидано чимало містких і точних деталей щодо того середовища, в якому йому довелося побувати. У них ми вчитуємо чимало важливих прикмет, не тільки духовної, а й суто життєвої, подієвої біографії митця. Епістоли ідентифікують силу історичної пам'яті письменника, його духу, передають сутність проблем. У кожній зі своїх кореспонденцій він є і митцем (бо в листах певна увага відводиться проблемі творчості), і людиною-громадянином, бо тут ми спостерігаємо витоки його любові й осуду – в особистих колізіях і з дійсністю. У кореспонденціях

І.Котляревського, як правило, відбирається й синтезується тільки те, що дає можливість зрозуміти всі ці невидимі, але дуже важливі процеси.

Слід відзначити, що, не дивлячись на те, що всі листи І.Котляревського мають конкретного адресата, вони не є суто особистісними, оскільки порушують проблеми, що тісно пов'язані не тільки з життям обох респондентів, а й з суспільно-політичними та культурним життям того часу. Такі кореспонденції не лише відтворюють внутрішній стан адресанта, але і його світогляд і особливості мислення.

Висновки

Отже, листи І. Котляревського до різних осіб стали реалізацією його світогляду та естетичних позицій, цілеспрямованого характеру і є свідченням про тогочасну літературну та суспільну добу. Однак найглибше епістоли першого класика нової української літератури відображають духовність письменника, оскільки вміщують ту інформацію, яку неспроможні зафіксувати інші джерелознавчі матеріали та документи. Кореспонденції І. Котляревського розкривають особливий світ митця, найтонші порухи його душі, усю глибину тривоги, поривань і творчих пошуків. Усе це допомагає ще адекватніше і нюансованіше уявити постать письменника, який постає з листування значно виразніше, конкретніше і глибше збагнути його мистецький феномен.

Література

1. Галич В. Лист як складова частина жанрової парадигми публіцистики Олеся Гончара. *Литературоведческий сборник*. Донецьк, 2003. Вип.14
2. Горленко В. Из паперів І.П.Котляревського. *Киевская старина*. 18883. Кн. 5. Травень. С.147-150.
3. Дурьлин С., Щепкин М.С. и И.П.Котляревский. Из истории русско-украинских литературных и театральных отношений. Русско-украинские связи. Москва, 1951. С.79-106.
4. Залашко А. З архіву письменника. *Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І.П.Котляревського*. Полтава, 1959. Вип.11. С.141-150.
5. Зорина Т. К проблеме эпистолярного жанра. *Ученые записки МГПИИЯ им.Мориса Тереза*. Москва, 1970. Т.55. С.38-44.
6. Котляревський І.П. Повне зібрання творів: у 2 т. Т.2. Київ, 1953. 186с.
7. Кузьменко В. З материка письменницького епістолярію. *Слово і час*. 1999. №7. С.89-90.
8. Мушина И. *Пушкин и его эпоха в переписке поэта*. Переписка А.С.Пушкина: в 2 т. Москва, 1982. Т.1. 494с.
9. Никитин С. Источниковедение истории СССР. Москва, 1940. 227с.
10. Новиков М. Лист до секретаря «Вільного товариства аматорів російської словесності». *І.Котляревський у документах, спогадах і дослідженнях*. Київ, 1969. С. 93-94.
11. Павловський і. Полтава: Історичний нарис губернського міста в добу керівництва генерал-губернаторами (1802-1836): монографія. Полтава, 1910. 210с.

12. Прохоров Е. Эпистолярная публицистика. Москва, 1966. 383с.
13. Ротач П. І.Котляревський у листуванні. Опішне – Київ, 1994. С.5-27.
14. Сметанин В. Из истории эпистографии. *Вопросы истории*. 1971. №1. С.212-216.
15. Стеблін-Камінський С. Спогади. *Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях*. Київ, 1969. С.109-110.
16. Степанов Н. Дружеское письмо начала XIX века. *Поэты и прозаики*. Москва, 1966. С.66-90.
17. Терещенко А. Иван Петрович Котляревский. *Основа*. 1961. Февраль. С.169-171.
18. Ткачівський В. Німецькомовна спадщина І.Франка та її домінантні риси. *Матеріали Другого Міжнародного конгресу українців*. Львів, 1993. Літературознавство. С.313-314.
19. Шаблійовський Є Перший класик нової української літератури. І.П.Котляревський. Твори. Київ, 1980. С.5-20.

References

(Транслітерація)

1. Halych V. Lyst yak skladova chastyna zhanrovoi paradyhmy publitsystyky Olesia Honchara. *Lyteraturovedcheskyi sbornyk*. Donetsk, 2003. Vyp.14 [in Ukrainian].
2. Horlenko V. Iz paperiv I.P.Kotliarevskoho. *Kyevskaia staryna*. 18883. Kn. 5. Traven. S.147 150 [in Ukrainian].
3. Durylyn S., Shchepkyn M.S. y Y.P.Kotliarevskiy. Iz istoryy russko-ukraynskykh lyteraturnykh y teatralnykh otnoshenyi. *Russko-ukraynskye sviazy*. Moskva, 1951. S.79-106 [in Russian].
4. Zalashko A. Z arkhivu pysmennyka. *Naukovi zapysky Poltavskoho literaturno-memorialnoho muzeiu I.P.Kotliarevskoho*. Poltava, 1959. Vyp.11. S.141-150 [in Ukrainian].
5. Zoryna T. K probleme epystoliarnoho zhanra. *Uchenye zapysky MHPYIa ym.Morysa Tereza*. Moskva, 1970. T.55. S.38-44 [in Russian].
6. Kotliarevkiy I.P. Povne zibrannia tvoriv: u 2 t. T.2. Kyiv, 1953. 186s [in Ukrainian].
7. Kuzmenko V. Z materyka pysmennytskoho epistoliaruii. *Slovo i chas*. 1999. №7. S.89-90 [in Ukrainian].
8. Mushyna Y. Pushkyn y eho epokha v perepyske poeta. *Perepyska A.S.Pushkina: v 2 t*. Moskva, 1982. T.1. 494s [in Russian].
9. Nykytyyn S. Ystochnykovedenye ystoryy SSSR. Moskva, 1940. 227s [in Russian].
10. Novykov M. Lyst do sekretaria «Vilnoho tovarystva amatoriv rosiiskoi slovesnosti». I.Kotliarevskiy u dokumentakh, spohadakh i doslidzhenniakh. Kyiv, 1969. S. 93-94 [in Ukrainian].
11. Pavlovskiy i. Poltava: Istorychnyi narys hubernskoho mista v dobu kerivnytstva heneral-hubernatoramy (1802-1836): monohrafiia. Poltava, 1910. 210s [in Ukrainian].

12. Prokhorov E. Epystoliarnaia publytsystyka. Moskva, 1966. 383s [in Russian].
13. Rotach P. I.Kotliarevskiy u lystuvanni. Opishne – Kyiv, 1994. S.5-27 [in Ukrainian].
14. Smetanyn V. Iz istorii epystolohrafii. Voprosy istorii. 1971. №1. S.212-216 [in Russian].
15. Steblin-Kaminskyi S. Spohady. Ivan Kotliarevskiy u dokumentakh, spohadakh, doslidzhenniakh. Kyiv, 1969. S.109-110 [in Ukrainian].
16. Stepanov N. Druzheskoe pismo nachala XIX veka. Poety i prozaiki. Moskva, 1966. S.66-90 [in Russian].
17. Tereshchenko A. Ivan Petrovych Kotliarevskiy. Osnova. 1961. Fevral. S.169-171 [in Ukrainian].
18. Tkachivskiy V. Nimetskomovna spadshchyna I.Franka ta yii dominantni rysy. Materialy Druhoho Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv. Lviv, 1993. Literaturoznavstvo. S.313-314 [in Ukrainian].
19. Shabliovskiy Ye Pershyi klasyk novoi ukrainskoi literatury. I.P.Kotliarevskiy. Tvory. Kyiv, 1980. S.5-20 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі фактичного матеріалу комплексно проаналізовано приватне листування І.Котляревського. Досліджено і синтезовано наукові підходи до епістолярію митця, охарактеризовано приватні кореспонденції першого класика нової української літератури як реалізацію його світоглядних та естетичних позицій. Виявлено й проаналізовано загальні особливості листів І.Котляревського. Схарактеризовано тематику останніх. Наголошується на тому, що вектор епістолярію письменника дедалі більше тяжіє до офіційно-приватного, до пошуку відповідних для тематики листів форм самовираження.

Ключові слова: літературний процес, лист, епістола, епістолярій, кореспонденція, адресант, адресат, листовні діалоги.

Мазоха Г. С. За строчками писем И.Котляревского. В статье на основании фактического материала комплексно проанализировано частную переписку И.Котляревского. Исследовано и синтезировано научные подходы к эпистолярному мастеру слова, охарактеризовано частные корреспонденции первого классика новой украинской литературы как реализацию его мировоззренческих и эстетических позиций. Выведено и проанализировано общие особенности писем И.Котляревского. Охарактеризовано тематику последних. Акцентируется на том, что вектор эпистолярного писателя все чаще сводится к официально-частному, к поиску соответственных для тематики писем форм самовыражения.

Ключевые слова: литературный процесс, письмо, эпистола, эпистолярный, корреспонденция, адресат, адресант, письменные диалоги.